

Beata Stypułkowska (Częstochowa)

**Starożytny Egipt w podręcznikach do historii
dla szkół ponadgimnazjalnych
z punktu widzenia katechezy biblijnej
(cz. 2)¹**

Zgodnie z podstawą kształcenia ogólnego w programach historii stosunkowo dużo miejsca poświęcono starożytności. Podręczniki zamieszczają wiele materiału odnoszącego się do cywilizacji Starożytnego Wschodu, w tym do krajów biblijnych: Palestyny, Mezopotamii, Babilonii, Persji, Asyrii, Egiptu oraz starożytnej Grecji i Rzymu. Podręczniki wyposażone są w ilustracje, mapy historyczne oraz bardzo często w tablice chronologiczne.

Dlatego też w katechezie biblijnej ważne jest wykorzystanie i uzupełnienie wiadomości, jakie uczeń zdobywa w ramach lekcji historii, chociażby na temat życia codziennego w starożytnych krajach biblijnych. Poza tym praca z tekstem biblijnym z punktu widzenia lekcji historii jest pracą z tekstem źródłowym. W Piśmie Świętym mamy do czynienia z różnego rodzaju tekstami historycznymi (m.in. opowiadanie historyczne, relacje o wydarzeniach, psalmy historyczne, kroniki, listy, dziennik podróży) oraz z różnym naświetleniem tych samych wydarzeń (np. przekazy Deuteronomisty i Kronikarza). Zwращanie uwagi na gatunek literacki tekstów i ich kontekst historyczny jest jednym z głównych kryteriów poprawnej interpretacji Pisma Świętego. Umiejętność dostrzegania różnic między źródłami ze względu na formę przekazu, zdobywana na lekcjach historii, jest

¹ Niniejszy artykuł stanowi ciąg dalszy zagadnienia poruszonego w poprzednim numerze czasopisma „Polonia Sacra”. W drugiej części zostaną omówione podręczniki do historii kształcących w zakresie podstawowym i rozszerzonym oraz rozszerzonym.

bardzo przydatna w katechezie biblijnej. Dobrze prowadzona katecheza biblijna winna uwrażliwiać ucznia na dostrzeganie różnych płaszczyzn interpretacji Pisma Świętego: historyczno-literackiej, teologicznej i egzystencjalnej. Ta pierwsza płaszczyzna (historyczno-literacka) jest wspólna dla lekcji historii i katechezy biblijnej.

Starożytny Egipt w podręcznikach do historii kształcących w zakresie podstawowym i rozszerzonym

Podręcznik L. Mrozewicza i R. Śniegockiego² przedstawia swoją treść w układzie chronologicznym. Aż dwa tematy odnoszą się do Egiptu. Jeden z nich zatytułowany jest: *Starożytny Egipt*³, drugi nosi tytuł: *Kultura Egiptu*⁴. Przy pierwszym temacie poruszono następujące kwestie: warunki naturalne⁵, zarys dziejów⁶ oraz społeczeństwo⁷. Zamieszczono dwie mapy. Pierwsza z nich ukazuje szlaki handlowe oraz bogactwa naturalne Egiptu⁸. Druga mapa przedstawia podboje Egiptu w okresie nowego Państwa⁹. Treść główną wzbogacają ciekawe ilustracje i komentarze zamieszczone na marginesach oraz zestawienie w tabeli poszczególnych okresów w dziejach Egiptu, przybliżonych dat, dynastii i najważniejszych wydarzeń¹⁰. Drugi temat poświęcony kulturze starożytnego Egiptu zajmuje się pismem¹¹, nauką¹² i religią Egipcjan¹³. Tutaj również obok głównego tekstu poda-

² L. Mrozewicz, R. Śniegocki, *Historia. Dzieje starożytne. Podręcznik dla I klasy liceum ogólnokształcącego, liceum profilowanego i technikum. Część I. Kształcenie w zakresie podstawowym i rozszerzonym*, Wydawnictwo Szkolne Romy Koper ARKA Sp. z o.o., Poznań 2002, nr dopuszczenia 267/02 [dalej skrót: PdHL 267/02].

³ Tamże, s. 32–41.

⁴ Tamże, s. 42–47.

⁵ Tamże, s. 32–33.

⁶ Tamże, s. 33–39.

⁷ Tamże, s. 39.

⁸ Tamże, s. 33.

⁹ Tamże, s. 36.

¹⁰ Tamże, s. 35.

¹¹ Tamże, s. 42–43.

¹² Tamże, s. 43–44.

¹³ Tamże, s. 44–45.

no wiele ciekawych informacji przy pomocy ilustracji i komentarzy na wyznaczonych polach. Treść podręcznika wzbogacają teksty źródłowe przybliżające poruszane zagadnienia. Odniesienia do Egiptu występują również przy tematach odnoszących się do innych krajów, np. Fenicji¹⁴, Izraela¹⁵ i Persji¹⁶, oraz przy temacie podsumowującym osiągnięcia cywilizacji starożytnego Bliskiego Wschodu¹⁷. Egipt uwzględniony jest na mapach historycznych przedstawiających podboje Cyrusa oraz satrapie perskie¹⁸. W dalszym przekazie o Egipcie jest mowa jeszcze w kontekście świata hellenistycznego¹⁹.

Kolejnym podręcznikiem o problemowym układzie treści jest pozycja A. Wypustka i M. L. Wójcika²⁰. W drugim dziale tematycznym zatytułowanym: *Świat starożytny – Czas i przestrzeń* ukazano w sposób skrócony historię Egiptu od Narmera do Cesarstwa Rzymskiego²¹ oraz przedstawiono mapę Egiptu w okresie od Starego do Nowego Państwa²². W trzecim dziale tematycznym zatytułowanym: *Ustrój polityczny państw starożytnych* przedstawiono monarchię egipską jako przykład najtrwalszej i najdłużej istniejącej monarchii despotycznej, typowej dla cywilizacji Starożytnego Wschodu. W kolejnym dziale tematycznym zatytułowanym: *Spółczesność i gospodarka w starożytności* kilka razy odwoływano się do Egiptu. Uczyniono to omawiając struktury społeczne oraz politykę i przemiany gospodarcze w epoce starożytnej. Poza tym trzy razy wykorzystano malowidła egipskie wraz z komentarzem do zilustrowania głównego tekstu

¹⁴ Tamże, s. 48.

¹⁵ Tamże, s. 49.

¹⁶ Tamże, s. 50.

¹⁷ Tamże, s. 56–57.

¹⁸ Tamże, s. 51.

¹⁹ Tamże, s. 117–118.

²⁰ A. Wypustek, M. L. Wójcik, *Historia 1. Starożytność. Średniowiecze. Ze Świata do Polski przez Europę. Podręcznik do nauczania historii (w zakresie podstawowym i rozszerzonym) na poziomie I klasy liceum ogólnokształcącego, liceum profilowanego i technikum*, Polskie Przedsiębiorstwo Wydawnictw Kartograficznych im. Eugeniusza Romera S.A., Wydawnictwo Książnica-Atlas, Warszawa–Wrocław 2002, nr dopuszczenia 316/02 [dalej skrót: PdHL 316/02].

²¹ Tamże, s. 28–29.

²² Tamże, s. 27.

podręcznika²³. Na s. 82 zamieszczono mapę przedstawiającą gospodarkę w epoce starożytnej (szlaki handlowe, bogactwa naturalne, uprawy i hodowle, wydobywanie i produkcję i inne) z uwzględnieniem Egiptu. W piątym dziale tematycznym zatytułowanym: *Główne konflikty zbrojne i rozrost terytorialny najważniejszych cywilizacji* Egipt dostrzegany jest właściwie jedynie na mapach historycznych, zamieszczonych w podręczniku. Pierwsza z nich przedstawia monarchię Aleksandra Wielkiego w latach 336–323 p.n.e.²⁴ Druga mapa ukazuje państwa hellenistyczne (IV–II w. p.n.e.)²⁵ Na trzeciej mapie przedstawiono Cesarstwo rzymskie (31 r. p.n.e. – 284 n.e.)²⁶. Starożytny Egipt pojawia się również w dziale tematycznym poświęconym życiu religijnemu w starożytności. O Egipcjach jest mowa przy przedstawianiu bogów starożytnych cywilizacji i wyobrażeń o życiu pozagrobowym²⁷, a także przy omawianiu roli władców i kapłanów jako organizatorów kultu bóstw i roli religii w życiu politycznym²⁸. Egipt jako miejsce obecności chrześcijaństwa uwzględniony jest na mapach historycznych. Pierwsza z nich ukazuje religie na Bliskim Wschodzie²⁹, natomiast druga przedstawia rozwój chrześcijaństwa od I do VI w. n.e.³⁰ W siódmym dziale tematycznym zatytułowanym: *Zmierzch świata starożytnego*, o Egipcjach nie ma żadnych wzmianek w tekście. Występuje on jednak na mapach historycznych. Na jednej z nich, zatytułowanej: *Kryzys Cesarstwa Rzymskiego w III w. n.e.*, Egipt występuje jako część królestwa Palmyry³¹. W ostatnim dziale tematycznym odnoszącym się do starożytności, a zatytułowanym: *Dzieńdzictwo antyku* pierwsza wzmianka o Egipcjach pojawia się w kontek-

²³ Na s. 67 przedstawiono malowidło ściennie ukazujące rzemieślników przy pracy, na s. 72 przedstawiono malowidło ściennie obrazujące hierarchię społeczną w Egipcjach, a na s. 85 malowidło egipskie w jednym z grobowców przedstawiające robotników przy pracy w kamieniołomie.

²⁴ Tamże, s. 96.

²⁵ Tamże, s. 98.

²⁶ Tamże, s. 104.

²⁷ Tamże, s. 113–114.

²⁸ Tamże, s. 121–122.

²⁹ Tamże, s. 115.

³⁰ Tamże, s. 126.

³¹ Tamże, s. 132.

ście pierwszych cywilizacji miejskich³². Następnie odniesienia do Egiptu występują przy omawianiu rodzajów pisma³³, literatury³⁴ i architektury starożytnej³⁵.

Podręcznik K. Polka i M. Wilczyńskiego³⁶ ma chronologiczny układ treści składającej się z pięciu części odnoszących się do starożytności oraz z trzech części odnoszących się do średniowiecza. Ze starożytnym Egiptem spotykamy się najpierw w pierwszej części podręcznika zatytułowanej: *Początki historii*, a następnie w drugiej części zatytułowanej: *Starożytny Wschód*. Część pierwsza składa się z dwóch tematów: *Człowiek uczy się pisać* oraz: *Powstaje państwo i prawo*. Oba rozdziały zawierają treści odnoszące się do Egiptu. W pierwszym rozdziale pismo egipskie przedstawione jest wśród najstarszych rodzajów pisma³⁷. W drugim rozdziale mowa jest o mitycznych sporach rolnika z pasterzem, co dało początek wymianie handlowej i powstaniu miast oraz o strukturze społecznej opartej na irygacji i administracji na przykładzie starożytnego Egiptu³⁸. W części drugiej dziejom starożytnego Egiptu poświęcony jest oddzielny rozdział zatytułowany: *Egipt faraonów*³⁹. Przedstawiono w nim zarówno dokładną mapę starożytnego Egiptu (obejmującą niestety tylko okres Starego Państwa)⁴⁰ oraz umieszczono w tabeli nazwy epok (od Okresu Wczesnodynastycznego do Epoki Późnej), dynastie oraz datację⁴¹. Skrótowo omówiono niektóre epoki: Okres Wczesnodynastyczny⁴², Stare Państwo⁴³, Pierwszy Okres Przejściowy⁴⁴, Nowe Pań-

³² Tamże, s. 142.

³³ Tamże, s. 143–144.

³⁴ Tamże, s. 144.

³⁵ Tamże, s. 149–150.

³⁶ K. Polek, M. Wilczyński, *Ludzie i epoki. Historia. Klasa I. Podręcznik do historii obejmujący kształcenie w zakresie podstawowym w liceum ogólnokształcącym, liceum profilowanym i technikum oraz kształcenie w zakresie rozszerzonym w liceum ogólnokształcącym i liceum profilowanym*, Znak, Kraków 2002, nr dopuszczenia 58/02 [dalej skrót: PdHL 58/02].

³⁷ Tamże, s. 10–11.

³⁸ Tamże, s. 17–18.

³⁹ Tamże, s. 31–37.

⁴⁰ Tamże, s. 32.

⁴¹ Tamże.

⁴² Tamże, s. 33.

stwo⁴⁵ i Okres Późny⁴⁶. Opuszczone zostały akurat te okresy, które są interesujące dla katechezy biblijnej. Poza tym przy temacie o starożytnym Izraelu brak jest rzeczowych odniesień do Egiptu, tak jakbyśmy w tekście biblijnym mieli do czynienia z ahistorycznym opowiadaniem. W podręczniku czytamy:

Tradycja biblijna przekazuje, że praojciec Abraham, który zawarł przymierze z Bogiem, pierwszy sprowadził Hebrajczyków do Kanaanu. Kilka pokoleń później Izraelici, uciekając przed głodem, emigrowali do Egiptu, gdzie jeden z nich, Józef, pełnił funkcję wezyra. Po śmierci Józefa zły faraon zmusił Hebrajczyków do niewolniczej pracy i dopiero działanie Mojżesza i plagi zesłane przez Boga zmusiły go do ustępstw i zezwolenie na powrót do Kanaanu. Po długoletniej wędrówce Mojżesz doprowadził lud nad rzekę Jordan, do wrót Ziemi Obiecanej. Podbój nowych terenów prowadził jego następca Jozue. Aż do tego momentu przekaz biblijny, choć godny szacunku, nie jest potwierdzony historycznie. Dopiero po wkroczeniu do Kanaanu wzmianki o plemionach izraelskich pojawiają się w źródłach⁴⁷.

Język przytoczonego fragmentu cechuje zbyt ni emocjonalizm (np. „zły faraon”) oraz brak w nim precyzji. Autorzy sugerują, że przekaz biblijny nie jest źródłem historycznym. Zamiast sformułowania, że „przekaz biblijny (...) nie jest potwierdzony historycznie”, poprawniejsze byłoby stwierdzenie, że przekaz biblijny nie jest potwierdzony w źródłach pozabiblijnych. Biblia jest bowiem źródłem historycznym, porównywalnym z innymi starożytnymi dziełami. Ze względu na specyfikę narracji biblijnej i jej cel teologiczny, podawane fakty historyczne winny być konfrontowane z innymi przekazami. Taki tok postępowania odnosi się również do innych, pozabiblijnych źródeł historycznych. W odniesieniu do starożytnego Egiptu mamy np. problem z różnego rodzaju napisami na stelach, tablicach i budowlach. Faraonowie często sobie przypisywali dokonania poprzedników, wymazywali z wykazów niektóre imiona, tworzyli własne genealogie. Zachowane do dzisiaj listy królów z czasów Nowego Państwa są niekompletne i zawierają jedynie niektóre imiona fara-

⁴³ Tamże.

⁴⁴ Tamże, s. 34–35.

⁴⁵ Tamże, s. 35–36.

⁴⁶ Tamże, s. 36.

⁴⁷ Tamże, s. 51.

onów⁴⁸. Gdy chodzi o ilość źródeł, w których wymienieni są Hebrajczycy po wkroczeniu do Kanaanu, to możemy mówić tylko o jednym źródle pozabiblijnym – steli Merenptaha, zwaną też „stelą Izraela”⁴⁹.

Wzmianki o Egipcie spotykamy następnie w omawianym podręczniku w rozdziałach omawiających religie starożytnego Bliskiego Wschodu⁵⁰, a także literaturę i sztukę tego obszaru⁵¹. Egipt pojawia się również przy omawianiu dziejów innych państw starożytnego Bliskiego Wschodu: Asyrii⁵², Izraela⁵³, Persji⁵⁴ oraz dziejów starożytnej Grecji⁵⁵ i Rzymu⁵⁶. Na końcu drugiej części bardzo przydatna jest tablica chronologiczna zastawiająca trzy ośrodki: Mezopotamię, Syrię i Anatolię, dalej Egipt oraz Fenicję i Palestynę⁵⁷. Wybór literatury pomocniczej jest bardzo szeroki. Dziewięć pozycji odnosi się do starożytnego Egiptu⁵⁸.

Podręcznik M. Kosznickiego, S. Kotarskiego i J. Pudliszewskiego⁵⁹ treść ujmuje problemowo według trzech części: Cywilizacje, Organizacja życia gospodarczego w dziejach człowieka, Państwo: społeczeństwo – obszar – władza. O Bliskim Wschodzie, w tym i o starożytnym Egipcie, mowa jest we wszystkich częściach podręcznika. Najpierw starożytny Egipt omawiany jest w kontekście cywilizacji

⁴⁸ E. Drioton, *Egipt faraonów*, tłum. B. Tyloch, Warszawa 1970, s. 185.

⁴⁹ M. Marciniak, *Historia starożytnego Egiptu*, [w:] *Starożytny Egipt*, red. A. Szczudłowska, Warszawa 1978, s. 110; T. Schneider, *Leksykon faraonów*, tłum. R. Darda, E. Jeleń, Z. Pisz, Warszawa–Kraków 2001, s. 181; P. Montet, *Egipt i Biblia*, tłum. E. Zwoliński, Warszawa 1968, s. 25; E. Drioton, *Egipt faraonów*, dz. cyt., s. 185.

⁵⁰ PdHL 58/02, s. 37–42.

⁵¹ Tamże, s. 43–48.

⁵² Tamże, s. 27–28.

⁵³ Tamże, s. 51.

⁵⁴ Tamże, s. 60–62.

⁵⁵ Tamże, s. 111–112.

⁵⁶ Tamże, s. 129.

⁵⁷ Tamże, s. 64–65.

⁵⁸ Tamże, s. 64.

⁵⁹ M. Kosznicki, S. Kotarski, J. Pudliszewski, *Historia 1. Podręcznik dla liceum ogólnokształcącego, profilowanego i technikum – zakres podstawowy i rozszerzony*, Wydawnictwa Edukacyjne Wiking, Wrocław 2002, nr dopuszczenia: 293/02 [dalej skrót: PdHL 293/02].

świata antycznego⁶⁰. Następnie w części drugiej omawiana jest gospodarka egipska przy temacie zatytułowanym *Życie gospodarcze ludów starożytnego Wschodu*⁶¹. W części trzeciej dzieje polityczne Egiptu omówione zostały w rozdziale traktującym o państwach starożytnego Wschodu⁶². Tutaj właśnie w treściach dodatkowych znajduje się chronologia dziejów Egiptu oraz krótkie informacje o Ramzesie II⁶³. Starożytne państwo egipskie przedstawione jest na kilku mapach historycznych: *Starożytny Egipt*⁶⁴, *Gospodarka Bliskiego Wschodu w starożytności*⁶⁵ oraz *Starożytny Egipt w okresie Nowego Państwa*⁶⁶.

Podręcznik M. Gładysza i Ł. Skupnego⁶⁷ składa się z trzech części: Narodziny cywilizacji, Fundamenty cywilizacji śródziemnomorskiej oraz Cywilizacje średniowiecznego świata. Treści o starożytnym Egipcie występują zasadniczo w części pierwszej przy temacie zatytułowanym: *Państwa starożytnego Wschodu*⁶⁸. Treści o Egipcie nie są zgromadzone w jednym miejscu, lecz rozproszone w wykładzie. Jedynie na końcu rozdziału w leksykonie podano krótką informację o charakterze chronologicznym:

Egipt – jedna z czterech starożytnych cywilizacji znad wielkich rzek; pod koniec IV tys. p.n.e. powstało nad Nilem zjednoczone państwo egipskie, rządzone przez faraonów; w XV–XIII w. p.n.e. faraonowie podjęli próbę zbudowania bliskowschodniego imperium, zakończoną bitwą pod Kadesz ok. 1280 r. p.n.e.; w VII w. p.n.e. Egipt został podbity przez Asyrię, w VI–IV w. p.n.e. pozostawał pod rządami perskimi; po podboju przez Aleksandra Macedońskiego władzę w Egipcie w latach 323–30 p.n.e. sprawowała grecka dynastia Ptolemeuszów; w 30 r. p.n.e. Egipt stał się częścią Imperium Rzymskiego⁶⁹.

⁶⁰ Tamże, s. 22–24.

⁶¹ Tamże, s. 115–116.

⁶² Tamże, s. 207–209.

⁶³ Tamże, s. 208.

⁶⁴ Tamże, s. 22.

⁶⁵ Tamże, s. 113.

⁶⁶ Tamże, s. 207.

⁶⁷ M. Gładysz, Ł. Skupny, *Podróże w czasie. Historia I, Podręcznik dla klasy pierwszej liceum i technikum. Zakres podstawowy i rozszerzony, Część 1: Od czasów najdawniejszych do średniowiecza*, Gdańskie Wydawnictwo Oświatowe, Gdańsk 2002, nr dopuszczenia: 172/02 [dalej skrót: PdHL 172/02].

⁶⁸ Tamże, s. 18–29.

⁶⁹ Tamże, s. 24.

W części drugiej Egipt pojawia się w wzmiance o państwach hellenistycznych⁷⁰. Granice Egiptu w poł. XV w. p.n.e. pokazuje mapa zatytułowana: *Granice wybranych imperiów starożytnego Wschodu*⁷¹. Nie mamy na niej jednak wielu informacji dotyczących państwa egipskiego. Z miast występują tylko dwa: Memfis i Teby.

Starożytny Egipt w podręcznikach do historii kształcących w zakresie rozszerzonym

Podręcznik E. Wipszyckiej⁷² w wersji rozszerzonej zawiera oprócz treści z pierwszego podręcznika omawianego razem z podręcznikami do historii kształcących w zakresie podstawowym (część I⁷³) nowy materiał uzupełniający (część II⁷⁴). W części II Egipt wspomniany jest przy omawianiu źródeł do dziejów cywilizacji antycznej⁷⁵, jednostek czasu⁷⁶ oraz przy temacie zatytułowanym: *Grecy i cywilizacje wschodnie w czasach po wyprawie Aleksandra Wielkiego*⁷⁷.

Podręcznik B. Burdy, B. Halczaka, R.M. Józefiaka, M. Szymczaka w wersji rozszerzonej⁷⁸ odnośnie do starożytnego Egiptu nie wnosi żadnych nowych informacji. W podręczniku zamieszczony jest ten sam tekst i te same ilustracje, co w podręczniku w wersji podstawowej. Jedynie przy literaturze pomocniczej na końcu tematu podano

⁷⁰ Tamże, s. 61.

⁷¹ Tamże, s. 23.

⁷² E. Wipszycka, *Cywilizacja starożytna. Podręcznik dla szkół średnich. Wersja rozszerzona*, Wydawnictwo szkolne PWN, Warszawa 2000, nr dopuszczenia: 35/98 [dalej skrót: PdHL 35/98].

⁷³ Tamże, s. 9–122.

⁷⁴ Tamże, s. 123–204.

⁷⁵ Tamże, s. 125.

⁷⁶ Zwrócono uwagę, że Grecy od Egipcjan przejęli podział doby na 24 godziny, tamże, s. 131.

⁷⁷ Tamże, s. 169–171.

⁷⁸ B. Burda, B. Halczak, R.M. Józefiak, M. Szymczak, *Od dziejów najdawniejszych do schyłku starożytności. Historia 1. Część I. Zakres rozszerzony. Podręcznik dla liceum ogólnokształcącego*, Wydawnictwo Pedagogiczne OPERON, Rumia 2002, nr dopuszczenia: 278/02 [dalej skrót: PdHL 278/02].

dodatkowo jedną pozycję: J. Lipińska, M. Marciniak, *Mitologia starożytnego Egiptu*, Warszawa 1986⁷⁹.

Podręcznik A. Ziółkowskiego⁸⁰ ma problemowy układ treści. Skoncentrowano się w nim na przedstawieniu cywilizacji grecko-rzymskiej. Podręcznik podzielony jest na siedem bloków tematycznych: Kręgi cywilizacyjne, Człowiek i gospodarka, Człowiek i społeczeństwo, Człowiek i władza, Człowiek i wojna, Człowiek i Bóg oraz Człowiek i kultura. Główne treści odnoszące się do starożytnego Egiptu występują w pierwszym dziale tematycznym w kontekście bliskowschodnich korzeni cywilizacji klasycznej⁸¹. Autor niewiele uwagi poświęca samemu Egiptowi. Uważa, że Grecy błędnie uważali Egipt za kolebkę kultury⁸², ponieważ „cywilizacja tego kraju – od jej powstania ok. 3000 lat przed Chr. do podboju przez Aleksandra Macedońskiego w 332 r. przed Chr. – w minimalnym stopniu wpływała na inne obszary”⁸³. Autor pisze, że od podboju asyryjskiego w VII w. przed Chr. nastąpił kres izolacji Egiptu i dopiero od tego czasu losy Egiptu związane są ściśle z historią powszechną⁸⁴. W podręczniku zwrócono uwagę, że od VII w. przed Chr. Grecy zaczęli odgrywać w dziejach państwa egipskiego znaczącą rolę i dlatego będąc pod wpływem tej starożytnej kultury uznali Egipt za kolebkę cywilizacji i narzucili ten pogląd swoim potomkom⁸⁵. Autor stwierdza wprawdzie, że mit Egiptu odegrał znaczącą rolę w intelektualnych i artystycznych dziejach grecko-rzymskiego świata⁸⁶, ale na kartach podręcznika nie podejmuje tego wątku. W podręczniku znajduje się kalendarium historii powszechnej⁸⁷ oraz tablica synchronistyczna⁸⁸.

⁷⁹ Tamże, s. 51.

⁸⁰ A. Ziółkowski, *Człowiek i historia. Część 1: Czasy starożytne. Kształcenie w zakresie rozszerzonym. Podręcznik dla liceum ogólnokształcącego*, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne. Spółka Akcyjna, Warszawa 2002, nr dopuszczenia 18/02 [dalej skrót: PdHL 18/02].

⁸¹ Tamże, s. 22–24.

⁸² Tamże, s. 22.

⁸³ Tamże, s. 22–23.

⁸⁴ Tamże, s. 24.

⁸⁵ Tamże.

⁸⁶ Tamże.

⁸⁷ Tamże, s. 273–277.

Egipt przedstawiony jest również na kilku mapach historycznych: *Basen Morza Śródziemnego i najdalszy zasięg cywilizacji klasycznej*⁸⁹, *Pierwsze cywilizacje*⁹⁰, *Pierwsze imperia*⁹¹, *Upadek świata mykeńskiego i związane z nim ruchy migracyjne*⁹², *Świat hellenistyczny w IV–I w. przed Chr.*⁹³, *Imperium Rzymskie u schyłku Republiki i za Augusta*⁹⁴. Do każdej mapy dołączone są zadania i pytania dla uczniów.

Podsumowanie

Z punktu widzenia katechezy biblijnej najbardziej przydatne są takie podręczniki do historii, które zawierają mapy starożytnego Egiptu oraz tabele chronologiczne ukazujące historię Egiptu na tle starożytnej historii powszechnej, a zwłaszcza historii państw Bliskiego Wschodu. Wiele podręczników szkolnych spełnia te wymogi.

W grupie podręczników do historii kształcących w zakresie podstawowym i rozszerzonym mapę starożytnego Egiptu zawierają prawie wszystkie podręczniki⁹⁵. Odczuwa się natomiast brak tablic synchronistycznych. Występują one tylko w dwóch publikacjach⁹⁶, z tym, że w drugim podręczniku treści tablicy koncentrują się wokół starożytnej Grecji i Rzymu⁹⁷. Tylko jeden podręcznik w tej grupie ma wyraźny układ problemowy⁹⁸. Nie zawiera on dziejów Egiptu ani nie wymienia poszczególnych okresów w jego historii. Podręczniki o układzie chronologicznym przedstawiają natomiast dzieje Egiptu, oczywiście w sposób uproszczony⁹⁹. W dwóch przypadkach dołą-

⁸⁸ Tamże, s. 278–279.

⁸⁹ Tamże, s. 16–17.

⁹⁰ Tamże, s. 22–23.

⁹¹ Tamże, s. 26–27.

⁹² Tamże, s. s. 39.

⁹³ Tamże, s. 47.

⁹⁴ Tamże, s. 56.

⁹⁵ PdHL 267/02, s. 33, 36; PdHL 316/02, s. 27; PdHL 58/02, s. 32; PdHL 393/02, s. 22.

⁹⁶ PdHL 58/02, s. 64–65; PdHL 172/02, s. 198–199.

⁹⁷ PdHL 172/02, s. 198.

⁹⁸ PdHL 293/02.

⁹⁹ PdHL 267/02, s. 33–39; PdHL 316/02, s. 28–29; PdHL 58/02, s. 31–37.

czono również tabele chronologiczne¹⁰⁰. Historia Palestyny w tej grupie podręczników bywa omawiana razem z Fenicją i Persją¹⁰¹ (Syrją)¹⁰². W jednym przypadku Izrael potraktowany jest centralnie, a temat nosi tytuł: *Naród wybrany przez jednego Boga i jego sąsiedzi*¹⁰³. Pobyt Hebrajczyków w Egipcie oraz wyjście pod wodzą Mojżesza wspomina tylko jeden podręcznik i to w formie opowiadania ahisterycznego¹⁰⁴. W kolejnym podręczniku historia Mojżesza i wyjścia przedstawiona jest mniejszą czcionką jako tekst uzupełniający, adresowany do klas o profilu rozszerzonym¹⁰⁵. W podręczniku tym, jako jedynym w tej grupie, ukazana jest na mapie wędrówka Hebrajczyków z Egiptu do Kanaanu¹⁰⁶. W innym podręczniku natomiast o Izraelitach w Egipcie spotykamy następującą wzmiankę:

Zasady jej (religii żydowskiej) ustalił Mojżesz, przywódca Hebrajczyków w okresie ich wyjścia z Egiptu¹⁰⁷.

Wcześniej natomiast o pobycie i wyjściu Hebrajczyków z Egiptu nie było mowy.

W grupie podręczników do historii przeznaczonych dla klas o profilu rozszerzonym znajdujemy mapy starożytnego Egiptu¹⁰⁸, tablice synchronistyczne¹⁰⁹, tablice chronologiczne dziejów Egiptu¹¹⁰, wzmianki o pobycie Hebrajczyków w Egipcie¹¹¹. Żaden z tych podręczników nie przedstawia na mapie przypuszczalnej trasy wędrówki Hebrajczyków z Egiptu do Kanaanu, ani też o niej nie wspomina.

¹⁰⁰ PdHL 267/02, s. 35; PdHL 58/02, s. 32.

¹⁰¹ PdHL 267/02, s. 48–55.

¹⁰² PdHL 316/02, s. 32–37.

¹⁰³ PdHL 58/02, s. 49–55.

¹⁰⁴ Tamże, s. 51.

¹⁰⁵ PdHL 316/02, s. 33–34.

¹⁰⁶ Tamże, s. 33.

¹⁰⁷ PdHL 267/02

¹⁰⁸ PdHL 35/98, s. 19; PdHL 278/02, s. 45; PdHL 18/02, s. 22–23, 26–27. W tym ostatnim przypadku Egipt ukazany jest na ogólnych mapach przedstawiających cały Bliski Wschód.

¹⁰⁹ PdHL 278/02, s. 45; PdHL 18/02, s. 278–281; PdHL 278/02, s. 174–179.

¹¹⁰ PdHL 35/98, s. 19; PdHL 278/02, s. 47.

¹¹¹ PdHL 35/98, s. 88; PdHL 278/02, s. 59–62.

Ancient Egypt in school history books for secondary schools from the biblical catechesis point of view (part 2)

Summary

The present paper deals with a problem of interdisciplinary correlation in secondary schools. It focuses on the common elements in religion and history lessons concerning ancient Egypt. The history books permitted for school use have been discussed with regard to their usefulness in biblical catechesis.

School history books which contain maps of ancient Egypt and chronological tables presenting the Egyptian history in the context of the general history, which use the generally agreed names of historical epochs and do not keep within limits of Old Egypt State only, are very helpful in biblical catechesis even if they do not touch themes relating directly to the Bible.

The well-conducted history lesson which prepares a pupil to exploring source texts, introduces him simultaneously in reading the Bible, with its particular books arising in specified historical conditions and reflecting the climate of those times. Similarly, the well-conducted religion lesson strengthens and develops pupil's skills gained during history lessons by completing the knowledge of history of the biblical countries and developing the ability of interpreting ancient texts. Correlation between history and religion enriches both subjects. This is valid also for the lessons concerning the ancient Egypt.